

RAINER M. JÁNOS

Diákmozgalom és elhárítása 1969-ben – egy elveszett dosszié rekonstrukciója¹

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán 1969-ben fellépő diákmozgalom sokáig szinte láthatatlan epizódja volt mind a hatvanas évek, mind 1968, de még az egyetem történetének is. Negyven évvel később Dénes Iván Zoltán tanulmánya emelte ki a feledésből, és hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a hatvanas évek második felében egyetemre járt értelmiségi elitcsoport fontos emlékezeti helyéről van szó. E csoport számos tagja – generációjával együtt – sok szálon kapcsolódott a hetvenes-nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmaihoz. A nemzedék politikai szocializációjának egyik alapvető fordulópontja az 1968-as csalódás, amelyet rendszerint a csehszlovákiai reformkísérlet elbukásához, majd a magyar reform leállításához kötnek. A csalódás átélése egykorú intellektuális elemzéseken, belátásokon keresztül történt. Egy nem jelentéktelen csoport azonban, ha nem is 1968-ban, de a következő évben gyakorlati tapasztalatot szerezhetett a politikai részvétel lehetőségeiről és korlátairól a hatvanas évek végi Magyarországon.² Az alábbi tanulmány – az események rövid ismertetését követően – a participációs igény bejelentését *elhárító* bürokratikus mechanizmussal foglalkozik, ezen belül az állambiztonsági szervezet szerepével.

A szovjet típusú központosított diktatórikus politikai rendszerben bármely intézményen kívüli társadalmi csoport részvételi igénye konfliktust eredményezett. A rendszer Magyarországon a hatvanas évek elején érte el a bürokratikus stabilitás állapotát, intézményeinek üzemszerű, hétköznapi működése

¹ A tanulmány a *Mozaik – az állambiztonság működése és társadalmi hatástörténete* című műhelybeszélgetés-sorozat nyitó előadása (2024. ápr. 10., Budapest, Piarista Levéltár) alapján készült.

² Dénes Iván Zoltán több helyütt megjelent tanulmánya (Dénes, 2008). A résztvevők publikált és hozzáférhető visszaemlékezései közül itt csak néhányat említek: Bakos, 2020; Haraszti, 1997; Spiró, 2020; Trencsényi, 2001; Tábor, 2008; Reményi, 2019; Bojti, 2010. Az 1956-os Intézet Digitális Oral History Archívumában (DOHA) hozzáférhető életútinterjúk közül az eseményről hosszabban szól DOHA 938. sz. Kovács András; uo. 866. sz. Radnóti Sándor; uo. 825. sz. Dalos György; uo. 805. sz. Dobai Péter; uo. 942. sz. Révai Gábor; uo. 882. sz. Galicza Péter. Az ellenzékkel való összefüggésre Apor 2013, generációs alapról Apor–Mark 2011.

a *bürokratikus normalitás* fogalmával jellemezhető. A bürokratikus koordináció működési elve kiterjedt valamennyi intézményre, a társadalmi autonómiákat felszámolták. A bürokratikus normalitás törekvése, hogy bekebelezze valamennyi lehetséges ágenst, valamennyi társadalmi interakciót, sikeresnek tűnt. Ahogyan az a törekvés is, hogy minden társadalmi jelenséget a politikai ideológia bürokratikus nyelvére nevezzenek meg, majd – a döntés jogát a gépezet adott pontjára *delegálva* – hivatali aktaként intézzenek el. A bürokratikus normalitás rendszere stabil, de egyáltalán nem statikus. A társadalom változottsága és szakadatlan vegetatív önmozgása új és új, a bürokratikus nómenklatúrákban pozícióval (és megfelelő kezelési forogatókönyvekkel) nem rendelkező jelenségeket szült. Egyének és csoportok igyekeztek szabadulni a bürokratikus kötelmek hálójából – vagyis a részvétel (participáció) igényével jelentkeznek. A spontán, autonóm, önérdékű, stratégiavezérelt csoportos részvétel igényéhez általában problémamegoldásra irányuló kommunikáció társult, amely elérhette a nyilvánosság terét is. Ezek az esetek a rendszer természetéből adódóan politikai jellegű *rendkívüli események*ként jelentek meg mint kihívások a bürokratikus normalitás alrendszerivel és/vagy egészével szemben. A bürokratikus normalitás válasza az *alarmreakció*, amelynek során adaptálják vagy elfojtják a participációs akciókat. Ágenseit kooptálják vagy marginalizálják, esetleg szankciókkal sújtják. (Kornai 1993; Loewenthal, 1983; A konfliktusra: Rainer, 2023)

Az ELTE bölcsészkarán bekövetkezett rendkívüli esemény az intézményrendszeren belüli spontán participáció példája. 1969 április 29-én a kari KISZ-szervezet rendes tisztújító küldöttértekezletén a mintegy száz küldött nagy többsége megsemmisítő bírálatban részesítette a Balogh András vezette korábbi Végrehajtó Bizottságot, és egy rendkívül eredményes előzetes önszerveződés nyomán a másnap hajnali választáson saját jelöltjeit juttatta be az új KISZ Bizottságba. Előbb a küldöttek, majd az új bizottság leszavazta a felső párt- és KISZ-szervek két egymást követő titkárjelöltjét, és Bakos István végzős magyar–népművelés szakos hallgató, az Eötvös Kollégium volt diákbizottsági titkára lett a kar új KISZ-titkára.³ Az új vezetés programjának alapeleme a konkrét kari szervezet demokratizáló reformja volt. Az adminisztratív keretek (szak, évfolyam, csoport) szerint tagolódó alapszerveket közös, sőt *közösségi* tevékenységek alapján szervezték volna át. Ebben nagy szerepet kapott volna

³ A KISZ körülből 30 tagú kari bizottsága felügyelte és irányította a csaknem 1500 tagot számláló negyven bölcsészkar alapszervezetet. Az intézményi KISZ-bizottságok (a hasonló szintű pártbizottságok mintájára) a bázis *központi bizottságaként* működtek, az *alapszervezetek* operatív irányítását a bizottság kebeléből választott, általában 8-12 tagú *végrehajtó bizottság* (VB, a bázis PB-je) végezte. Az egyetem szintjén ugyanebben a rendben működött az ELTE KISZ Bizottsága és annak VB-je. A szervezet történetére lásd Gergely, 2008.

a különféle szociológiai-szociográfiai kutatások szervezése és lefolytatása (cigányság, munkásság, munkásszállók, aprófalvak stb.). Másrészt a kari KISZ-vezetés mellé, illetve fölre *kari gyűlés* néven egy nagy létszámú ellenőrző testületet rendeltek volna. A kari gyűléssel kapcsolatban már 1969 kora tavaszától a *faliújságokon*, majd magán a küldöttértekezleten is különféle ötletek merültek fel. A *radikális-bázisdemokrata* javaslat szerint a gyűléseken bárki, akár valamennyi hallgató részt vehetett volna, évente akár több alkalommal, teljes körű felügyeletet gyakorolva a KISZ VB felett, még személyi ügyekre is kiterjedő döntési jogokkal. A *mérsékelt-rendszerkonform* változatban a gyűlésen csak tanácskozás folyik, a KISZ választott küldöttei vesznek részt rajta, a vezetésnek csupán tanácsokat adhatnak, pusztán tekintélyükön, illetve a címzettek belátásán múlik, mennyire veszik figyelembe a kari gyűlés határozatait. A következő hónapokban – beleértve a nyári szünetet is – élénk vita folyt erről a kari nyilvánosság fórumain, a faliújságok mellett egy újonnan, sok száz példányban megjelenő sokszorosított újságban, a *Kari Híradóban*.

A vita kompromisszummal zárult – az 1969 október 11-ére összehívott kari gyűlésen nem vehetett részt mindenki, de a mintegy száztagú küldöttértekezlet létszámának kétszerese volt jelen: mintegy kétszáz az ezerhétszáz nappali tagozatos hallgatóból, akik közül ezeröttszáz volt KISZ-tag. Küldöttként a KISZ alapszervezetei delegálták javarészt vezetőségeik tagjait, ők tehát az *aktíva* (Gildea, Mark & Warring, 2013)⁴ köréből kerültek ki. Döntési jogkörrel a kari gyűlés nem rendelkezett, de határozatokat hozott a napirendjén szereplő két téma egyikében – az egyetem állami vezetőtestületeibe delegálandó hallgatói képviselők⁵ arányáról (a testületek egyharmada) és jogköréről (beeszlés minden hallgatókat érintő kérdésbe, beleértve egyes személyzeti ügyeket is). Számos felszólaló ezen túlmenően pluralizáló-liberalizáló oktatási reformokat és a kari gyűlés szervezeti rendbe illesztését sürgette. A második napirendi pontot, az új ösztöndíjrendszer bevezetését a gyűlés nem tudta megtárgyalni, mert Székely György dékán bezárta az ülést arra hivatkozva, hogy a rendezvényre szánt idő lejárt.⁶

⁴ Az *aktivista* az 1968-ról szóló történelmi irodalom egyik központi kategóriája.

⁵ Az új, hallgatói képviselőről is rendelkező egyetemi szervezeti szabályzatok bevezetését párt- és kormányhatározatok írták elő, előkészítésük 1968-ban indult.

⁶ A diákmozgalom tartalmáról, jellegéről a *Kari Híradó* néhány 1969-es számán kívül a bürokratikus rendszer egykorú dokumentumai állnak rendelkezésre, mindenekelőtt BFL XXXV. 37. c. 5. 280. ö.e., 322. ö. e.; ELTEL XXV. 22. b. 2. d. (az 1969. áprilisi küldöttértekezlet jegyzőkönyvével), ELTEL XXXV 22. f. 2. d. (az 1969. októberi kari gyűlés szó szerinti jegyzőkönyvével); MNL OL XXVIII-M-18-m 1969. 48. dossz., MNL OL M-KS 288. f. 36/1969/18. ö. e.

A kari gyűlés folytatására nem is került sor, mert a teljes érintett intézményrendszer (az ELTE bölcsészkar pártszervezetei, az egyetemi, illetve budapesti párt- és KISZ-vezetés, sőt a KISZ és az MSZMP központi apparátusa és vezetőtestületei is) támadásba lendült. A reformer kari KISZ-vezetés magára maradt, a pártszervezet kézi irányítása alá helyezték, megalázó önkritikára kényszerítették. Néhány nap alatt megszűnt a nyilvánosság, a *Kari Híradó* című kiadványt, ahol a kari gyűlésről és más kérdésekről élénk viták folytak, a pártszervezet cenzúrázta. Pár hónapig így is eltartott, amíg a helyzet konszolidálódott, és a kari KISZ-vezetés bomlásnak indult. Bakos titkár 1970 őszén lemondott, a bölcsészkar KISZ visszaillesztése a bürokratikus normalitásba még két évig tartott.

Két nappal a kari gyűlés után az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya (TKKO) *Javaslatok a kari gyűlés utáni teendőkre* című feljegyzése így fogalmazott: „Meg kell állapítani, hogy kik azok a hallgatók, akik a túlzott követeléseket képviselik, s kik állnak mögöttük.” Ugyanezen a napon a KISZ KB Egyetemi és Főiskolai Osztályának (EFO) munkatársai már előtörténettel látták el a rendkívüli eseményt: egy „nem nagy létszámú, de jól körülhatárolható és [...] szervezett hallgatói csoport” az 1960-as évek közepe óta igyekszik „beépülni” a KISZ-be; ezt legvilágosabban Pór György és társai 1968 elején leleplezett összeesküvés ügye mutatta meg. Ez a dokumentum megnevezte a radikális tantervi reformok három képviselőjét (Kelemen Péter, Haraszi Miklós és Lackó Mihály egyetemi hallgatókat, akik a különféle faliújságokra írtak javaslatokat), kiemelte a *Kari Híradó* szerepét (ennek főszerkesztője Könczöl Csaba, a VB tagja volt), de nem említette sem Bakos István titkár, sem más VB-tagok nevét. Ezután, némiképp meglepően azt írta, hogy a kari állami és pártvezetés „illetékes szervekkel közösen feltérképezi a szélsőséges nézeteket képviselő hallgatók körét, s azokat, hogy kik [sic] állnak a háttérben”.⁷ A párt központi apparátusa egyrészt megrendelte az állambiztonságtól a bölcsészkarri esemény feltárását, másrészt azt mindjárt (többek között) állambiztonságot érintő kontextusba helyezte. Hiszen a megnevezettek közül Haraszi és Pór – ezt a TKKO-n és a KISZ-központban nagyon jól tudták – már jó ideje az állambiztonság látókörében volt.⁸

⁷ MNL OL M-KS 288. f. 36/1969/18. ő. e. 20. és 116.

⁸ Haraszi Miklós 1966 januárjában az Imre Katalin baráti körébe tartozó ósztálinista írók-irodalmárok köréhez kapcsolódva Pór György bölcsészhallgatóval együtt rendőrhatalósági felügyeletben részesült, két félévre kizárták az egyetemről és a KISZ-ből, lásd ÁBTL 3.1.7. T-9731/1. sz. dossz. – Imre Katalin, 1. k. 236-245. BM III/III-4-b. Összefoglaló jelentés a „Bölcselkedők” fn. ügyben, 1967. máj. 24. – A „Bölcselkedők” fedőnevű ügyjelzés, amely „az ELTE Bölcsészkar első éves hallgatóinak körében egy baloldali, szektás beállítottságú cso-

Az ELTE bölcsészkarán megjelenő baloldali rendszerkritikus fiatalokra a BM III/III-2-a alosztálya, amely az ifjúság körében jelentkező „belső reakció” elhárításáért felelt, a hatvanas évek közepén figyelt fel mint a budapesti értelmiség körében „szerveződő” balos csoport perifériájára. 1964 októbere és 1967 júniusa között 70 személy, köztük Nagy Sándor Sztálin-díjas író, Ladányi Mihály költő, Imre Katalin kritikus-szerkesztő ellen folytak vizsgálatok ebben a körben. De figyelemmel kísérték a „volt munkásmozgalmi emberek elleni törvénysértő eljárásokról hozott 1962 augusztusi párthatározattal érintetteket” (vagyis az ötvenes évek koncepciók pereiben való részvételért elítélt, elbocsátott, pártból kizárt stb. államvédelmi tiszteket) és Rákosi Mátyás rokonait. A szovjet-kínai konfliktus kiéleződését követően ellenőrizték a kínai és albán követségek tevékenységét, az oda rendszeresen „bejárókat” (kb. 70 főt), a velük levelezőket (kb. 90 főt), a görög emigráció egyes csoportjait. A budapesti bölcsészkar orosz, történelem, filozófia szakjain koncentrálnak, de más egyetemeken is jelen lévő „marxista olvasóköri” részt vevő diákok nem tartoztak az elsődleges célpontok közé.⁹

Ez a helyzet némileg megváltozott, amikor – hálózati adatok és feljelentések nyomán – kiderült, hogy a mintegy 100-150 főre tehető csoport egy törpe kisebbsége, hét-nyolc ember Pór György vezetésével 1967 őszén valóban konspirált illegális „tevékenységbe” kezdett. Konkrétan ez annyit jelentett, hogy november 7-én egy „röplapon” adták hírül a Magyar Forradalmi Kommunista Csoportjának megalakulását. Csak Pór és néhány társa letartóztatása (1968 január) után a házkutatások eredményeképpen derült ki, hogy egy hosszadalmas programnyilatkozat fogalmazásába is belekezdtek, amely tartalmazta a „revizionista rendszer” (a Kádár-rezsimre utaltak) akár erőszakos megdöntésének célját is. 1968. június elején hármójukat összeesküvés vádjával végrehajtandó börtönbüntetésre ítélték. Az összesen nyolc elítéltekből öten, a tizennégy rendőri figyelmeztetésben részesítettekből heten az ELTE bölcsészkarának hallgatói voltak, a meghallgatott több tucat tanú (többnyire a marxista körökben megfordulók) között nagyjából ugyanebben az arányban képviseltette magát a kar.¹⁰

Az állambiztonsági szervezet rendelkezett információkkal az 1969-ben a KISZ keretei között fellépő diákmozgalomról is, de azt eleinte valamiféle új jelenségként értékelte. *Az egyetemeken és főiskolákon folyó ideológiai nevelés befolyásolására törekvő ellenséges tevékenységről* szóló, az MSZMP Politikai

portról” szólt, 1964 áprilisában keletkezett, de dossziéja nem maradt fenn, egyes részei a fenti operatív dossziében találhatóak.

⁹ ÁBTL 2.7.2. 1. d. BM Tájékoztató jelentések, 41-8-174/1967. szept. 30. 113–120.

¹⁰ Pór és társai ügyének dokumentációja ÁBTL 3. 1. 9. V-154419/1-8. köt. Az ügyről Dalos 1989; Takács 2012.

Bizottságának eljuttatott jelentés 1969 júniusában úgy látta, az egyetemeken, elsősorban az ELTE-n „a külső és belső ellenséges erők hatására különböző ellenséges eszmék, tendenciák érvényrejutási törekvései tapasztalhatók. E tekintetben az ellenőrzés alatt tartott személyek részéről fokozottabb érdeklődés jelentkezett az elmúlt néhány hónapban az ELTE-n történt ismeretes eseményekkel kapcsolatban. Az újonnan megválasztott KISZ-vezetőség személyei és lépései tekintetében megnöttek a remények arra, hogy az egyetemi ifjúság minél szélesebb rétegét kivonják a KISZ vezetése alól.” Ehelyett vagy emellett egy „NÉKOSZ-szerű mozgalom” szerveződik, „ezek megvalósítására ugyanakkor a KISZ kereteit használnák fel. Egy »új baloldal« megalakításának törekvései is felvetődtek.”¹¹

Az „ismeretes eseményekben” részt vevők feltérképezése nyilvánvalóan rámutatott: az 1969. tavaszi küldöttértekezlet és az őszi kari gyűlés más dimenzióban mozog, és más kört érint, mint Póré és a marxista olvasóköriké. Pór ekkor már (és még) börtönben ült, a körök résztvevői (köztük az ezekről jelentő hálózati személyek) többnyire már befejezték tanulmányaikat.¹² Az 1969-es mozgalomban részt vevők közül mintegy 250-300 fő neve ismert: a küldöttértekezlet felszólalói és a kari gyűlés résztvevői. A Pór-ügy egyetlen prominense sincs közöttük, az egykori marxista körök és az 1969-es *aktíva* között az átfedés minimális, nagyjából 10 fő. És a BM – ekkor még – jól látta, hogy az ideológiai platform is más, mint a sztálinista-maoista velleitású csoporté.

A *megrendelés* nyomán a BM III/III-2-a. alosztály előzetes csoportdossziét nyitott, amelyet később *KGy-69*-re kereszteltek. Ez O-13767. számon valamikor irattárba is került, de már nem található meg.¹³ A dossziét említi Haraszi Miklós 1970-es rendőri figyelmeztetési ügyének aktája,¹⁴ illetve szerepel egy, a hatvanas években különlegesen aktív hálózati személy jelentésfolyamában is. A következőkben ezek alapján teszek kísérletet a dosszié tartalmának rekonstrukciójára. Azt feltételezem, hogy a nyomozás pontosan követte a megrendelést.

A *KGy-69* 1969. októberi megnyitása után először nyilván rekonstruálni kellett a *kgy* körül történeteket, össze kellett tehát gyűjteni a releváns hálózati jelentéseket, feltehetően az ELTE (illetve Bölcsészettudományi Kara) objektumdossziéjából, ami azonban szintén nem maradt fent. Ez biztosan tartalmazta

¹¹ ÁBTL 2.7.2. 1. d. BM Tájékoztató jelentések, 41-9-134/1969. jún. 12. 69–76.

¹² Így Pór körének sokáig belső, vezető tagja, Tóth József (valószínűleg Pesti fedőnévvel társadalmi kapcsolat, V-154419/4. köt. 277–281.), vagy a Pórra a figyelmet elsőként felhívó „Fung György” fedőnevű informátor (Borsányi László, ÁBTL 3. 1. 6. M-33528).

¹³ Az online nyilvántartásban ezen a számon szerepel, 1970-es lezárással, 0 lapszámmal, a dossziében előfordul Haraszi Miklós és Könczöl Csaba neve.

¹⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-158.402/1-2.

az említett ügynök, „Mészáros” (Mikes Tamás) jelentéseit.¹⁵ „Mészáros” ugyan nem volt egyetemi hallgató, de már 1968 májusától adott jelentéseket a bölcsészkarról, hallomások alapján. A kari gyűlés *ötletéről* például először 1969. április 11-én adott hírt, amikor egyébként a Pór-ügy résztvevőinek utóellenőrzéséhez gyűjtött értesüléseket. Több jelentést is írt – hasonló források alapján – Haraszti Miklós ekkor IV. éves magyar–filozófia szakos hallgatóról, akit még 1966-ban Pórral együtt részesítettek rendőri figyelmeztetésben és zártak ki egy évre az egyetemről. Ő azonban nem volt tagja Pór illegális körének, ellenkezőleg, meggyőződéses híve volt a nyilvános fellépésnek, így 1968 elején vissza is vették az egyetemre, és egy évvel később a KISZ-be is. 1969. április 29-én – épp a küldöttértekezlet első napján „Mészáros” már részletesen ismertette a kari gyűlés koncepcióját, hozzátéve, hogy Haraszti azt szeretné, hogy „az ELTE KISZ szervezetén belül megszerezze magának a vezetést”.¹⁶ Ez távol állt a valóságtól, hiszen Haraszti még csak alapszervi vezetőségi tag sem volt. „Mészáros” Harasztnak tulajdonította azt a „törekvést” is, hogy a kari KISZ VB „valós hibáit kihasználva [...] a következő [küldött]gyűlésen ezt a VB-t meneszszék és szélesebb ellenőrzéssel, demokratikus alapon működjön a szervezet”. Ez kifejezhetette „Mészáros” adatközlői, de főképpen barátja, Andor Mihály IV. éves történelem–filozófia szakos hallgató hangulatát (róla „Mészáros” szinte mániákusan mindent jelentett), de megint csak jó adag túlzást tartalmazott. A kari KISZ VB-t például a szervezeti szabályzat szerint mindenképpen menesztetni kellett az esedékes küldöttértekezleten, mert lejárt a mandátuma. „Mészáros” jelentéseinek kezelése arra mutat, hogy ekkor tartói sem tulajdonítottak neki sok jelentőséget, csak a tájékoztatás és az egyetemi csoport kapta őket (Haraszti itt és mint költő a III/III-4. kulturális elhárító osztályon állt ellenőrzés alatt). Világos volt, hogy megfigyeltjét csak Andor Mihályon keresztül ismeri. Amikor azonban 1969. szeptember elején megismerkedett Haraszttal, és nyomban 1956-ról kezdtek beszélni, ez már a vezetés figyelmét is felkeltette.¹⁷

¹⁵ ÁBTL 3. 1. 6. M-32974. Mikesről lásd Andor 2011.

¹⁶ ÁBTL 3. 1. 6. M-32974. 193.

¹⁷ Uo. 223-225. „Mészáros” jelentése 1969. szept. 5. – A jelentés, „Mészáros” szándékától függetlenül, nagyon pontosan különböztette meg az 1969-es Haraszti Pórtól. Mikes Tamás egy forradalom utáni diákszervezkedés résztvevőjeként került börtönbe, Haraszti pedig ennek kapcsán mondta el, hogy szerinte 1956 azért volt jelentős, mert a jobboldali jelenségek ellenére a demokratizmus és a semlegesség alapján, Jugoszláviához hasonlóan konszolidálhatta volna a szocializmust Magyarországon. „Nehéz eldönteni, hogy nem előnyösebb lett volna egy elkövetkező igazi demokratikus fejlődés számára, ha ilyen alapról indulhat, főleg, ami a munkástanácsokat illeti, amennyiben megvalósulhatnak.” (223.) A szovjet beavatkozás, mondta Haraszti az ügynöknek, meg akarta előzni, hogy Nagy Imre konszolidáljon. Haraszti szerint Pórék – akik egyébként fasiszta ellenforradalomnak tartották 1956-ot – igazolják a

„Mészáros” 1969. október 31-i jelentése volt az első, amelyet a KGY-69 doszsié is megkapott. Ebben foglalta össze az október 13-i kari gyűlést és közvetlen utótörténetét, természetesen hallomásból. Nem egészen egy héttel későbbi, következő jelentését nem szokott tartótisztje, hanem Tóvölgyi Antal ezredes, a BM III/III-2-b. alosztályának vezetője vette fel; ez alkalommal „Mészáros” nem a megelőző napokban történekről beszélt, hanem egy *ügyet* vázolt fel. Ami akár a kari gyűlés ügye is lehetett volna, de egyelőre nem volt neve.

„Az ügy véleményem szerint 1968 második felében kezdődik, pontosabban akkor keresi azt a későbbi formát, amely most válik valóra”¹⁸ – kezdte fejtegetéseit „Mészáros”, aki szerint az előzmények Pór és Haraszti 1966-os közös ügyére és a Pór-ügyben elítélt Dalos György költő moszkvai egyetemi tanulmányaira nyúlnak vissza. Pór letartóztatásából Haraszti azt a következtetést vonta le, mondotta „Mészáros”, hogy a konspiráció értelmetlen. Dalos munkásmozgalom-történeti „disszertációja” (valójában a német szociáldemokrácia húszas évekbeli történetéről írott egyetemi diplomamunkája) foglalta össze a követendő ideológiát. Amely más forrásokból is táplálkozott: Haraszti olvasmányaiából (Herbert Marcuse, Charles Wright Mills), találkozásából a nyugatnémet SDS¹⁹ tagjaival a szófiai VIT-en, öccse párizsi és kubai tapasztalataiból és amerikai baloldali radikális újságokból. Haraszti egyrészt költőként különféle, jórészt irodalmi eseményeken lépett fel, másrészt az ELTE bölcsészkar KISZ-szervezetében, amelynek eredményeképp „májusban sikerült a kari VB-t megbuktatniuk”²⁰ 1969 szeptemberében és októberében a faliújságokon készítették elő a kari gyűlést. „Azt remélték, hogy a KISZ budapesti VB májusi határozata csak olajat önt a tűzre és végső soron az egyetem kari gyűlése, melynek autonómiája úgylis terítékre került, mint nyilvánvalóan megvalósítható ill. megvalósítandó cél, diadalmasan kerülhet ki az összecsapásból.”²¹ „Mészáros” röviden jellemezte is az „ügy” szereplőit, köztük Harasztit mint „vezéregyéniséget” („nem a szó teljes rossz értelmében”), aki „csak ártalmatlanná tehető”. Ezután javaslatot tett a „megoldásra”, amelyet „támadással egybekötött elszigetelésnek” nevezett, egyszerre elvi alapon és adminisztratív módszerekkel. A bölcsészkar KISZ és a párt vegye kézbe a követelések „reális részét”, ami által elszigetelik Harasztit,

titkosrendőrség létét, mert pont az ilyen konspirációkra van szükségük. „Minden változtatás lényege, hogy a legszélesebb demokratizmus alapján, népmozgalomként kell működnie”, az erőszakra való utalás is értelmetlen. Uo.

¹⁸ Uo. 240–245. „Mészáros” jelentése, 1969. nov. 4. Idézet helye 240.

¹⁹ Sozialistischen Deutschen Studentenbund, baloldali diákszervezet; vezetője, Rudi Dutschke ellen 1968. április 11-én Nyugat-Berlinben merényletet követtek el.

²⁰ ÁBTL 3. 1. 6. M-32974. 242.

²¹ Uo. 243. – A KISZ BpB VB a szóban forgó időben nem foglalkozott az ELTE szervezetének helyzetével, sem a több egyetemen működő vagy bevezetni kívánt gyűlések kérdésével.

és erről felvilágosítják a jó szándékú hallgatókat. Esetleg elhíresztelik, hogy besúgó, és az egész diákmozgalom provokáció volt. Más változatban „rendezik” a problémákat, és csendben leválasztják Harasztit. Tóvölgyi alosztályvezető értékelte „Mészáros” szellemi erőfeszítéseit, logikusnak, reálisnak, meggondolónak nevezte a javaslatokat is.²² További jelentések gyűltek, 1970. márciustól már a KGy-69 fedőnevű *ügy* volt azok tárgya.

Harasztit az egyetemi csoport más „vonalon” is figyelte, amibe valószínűleg a kulturális „területen dolgozó osztály is besegített” – egyetemen kívüli, irodalmi szereplései okán. Költőként szerepelt a nyilvánosságban, versei jelentek meg, ott volt a fiatal írók 1969. nyári lillafüredi találkozásán és számos felolvasóesten, köztudott volt, hogy a *Gerillák* polbeat együttes szövegírója. Felfigyelt rá a nyugati sajtó, egy nyugatnémet televíziós stáb interjút is készített vele. Érett a helyzet az ügy realizálására. 1970. május 5-én a III/III-2. b. átküldte a III/1. Vizsgálati Osztályra a KGy-69 ügyben keletkezett „anyagokat”: egy előzetes csoportdosszié öt, egyenként 12–295 oldal terjedelmű (!) kötetét, továbbá több száz *3/a anyagot* – vagyis telefonlehallgatást – összesen nyolc bölcsészhallgatóról (161 Harasztiról, 338 Kovács Andrásról, az 1969. áprilisi küldöttértekezlet és választás egyik valódi szervezőjéről, 197 pedig egy másik szervezőről, Radnóti Sándorról készült), valamint külső megfigyelési (követési) jegyzőkönyveket Harasztiról és öccséről, Péterről, továbbá Andor Mihályról, Kovács Andrásról és Könczöl Csabáról. További négy dosszié „tanú idézeteket és versfotókat”, a *Kari Híradó* számait, a kari gyűlés jegyzőkönyvét és „utóbb keletkezett jelentéseket” tartalmazott. Június 2-án a vizsgálatiak az egészet minden megjegyzés nélkül vissza is küldték.²³

Közben, május 12-én ugyanis két megoldási javaslatot tettek „az ellenséges tevékenység megszüntetésére”. Az egyik azon alapult, hogy Haraszi a Móricz gimnázium önképzőköre néhány tagjának egy Pozsonyi úti magánlakásban tartotta meg betiltott előadását, amely a forradalom és a bürokratikus rendszerek problémáit taglalta. Politikai vitába keveredett az otthon tartózkodó szülővel, Kovács Endrével, a Külügyminisztérium munkatársával; a vita során a magyarországi bürokratikus rendszerről és új, funkcionárius osztályról beszélgettek. Hogy erről az állambiztonság hogyan szerzett tudomást, az iratokból nem tudjuk meg.²⁴ Kovács Endrét már két nappal később (!), 1970. április 18-án meg-

²² ÁBTL 3. 1. 6. M-32974. 245.

²³ ÁBTL 3. 1. 9. V-158.402/1. 261-262. A BM III/III/2-b alo. átirata a III/1. Vizsgálati Osztálynak a „KGy-69” fn. ügyben keletkezett anyagok átadásáról, 1970. máj. 5.; uo. 263. A BM III/1. átirata a III/III/2-b. alosztálynak a „KGy-69” fn. ügyben keletkezett anyagok visszaküldéséről, 1970. jún. 2.

²⁴ Haraszi Miklós úgy emlékszik, hogy a Móricz gimnázium önképzőkörének felügyelő tanára,

hallgatták a Gyorskocsi utcában Haraszti ellenséges kijelentéseiről. A vizsgálati osztály ezt alkalmasnak látta büntetőeljárás megindítására, amelyet kiegészíthet az ELTE hallgatóinál (Andor, Kovács, Könczöl) tartott házkutatás. A másik megoldási javaslatra a vizsgálatiak mint a III/III-2 indítványaként utaltak. Ez csak a négy diák meghallgatását és rendőri figyelmeztetésben részesítését tartalmazta – büntetőeljárás nem.²⁵ A *KGY-69* tartalmából valószínűleg *csak* ennyi következett. Az „utóbb keletkezett jelentések” feltehetően rámutattak arra, hogy az ELTE bölcsészkarán a konszolidáció jelei mutatkoznak. A vizsgálatiak tehát inkább alapoztak Haraszti „nyilvános” szerepléseire (már amennyiben nyolc-tíz gimnazista lány, egyikük apjával együtt *nyilvánosság*), mint a diákmozgalom állítólagos szervezésére.

Harasztit 1970. május 14-én őrizetbe vették, és másnap közölték vele, hogy izgatás gyanújával terheltté nyilvánítják. Kihallgatásai ötödik napján szabadon bocsátották, de a kihallgatások folytatódtak. Tüzetesen átnézték a lakásán (és Andor Mihályén) lefoglalt, politikai tárgyú vagy akként értelmezhető könyveket és iratokat. Áttekintették több költői est és egy teljes Lenin-centenárium ünnepség (Haraszti egy munkacsoport tagjaként vett részt összeállításában – a kizárólag Lenin-szövegekből álló műsort betiltották) szövegkönyvét.²⁶ Kihallgatták a bölcsészkar diákmozgalom nyolc aktivistáját (Andor Mihály, Garzó Lilla, Horváth Ágota, Kardos István, Kelemen Péter, Kovács András, Könczöl Csaba és Vida János), akik közül Garzó és Kovács a kari reformer KISZ Bizottság tagjai voltak, Könczöl egyenesen VB-tag és a *Kari Híradó* szerkesztője, Kelemen egy átfogó demokratizáló egyetemi reformterv szerzője. Kaptak kérdéseket a küldöttértekezlet és kari gyűlés szervezéséről, de főleg Harasztiról. Az elsőről mindannyian azt mondták: céljuk az ifjúsági szervezet belső demokratizálása volt; jobb oktatás és hallgatói érdekképviselet. A másodikról pedig, hogy Harasztival vitában álltak, ő a radikális bázisdemokrácia álláspontját képviselte, a kari gyűlés napirendjére szeretne volna tűzni a munkás-paraszt származású hallgatók arányszámának növelését – de végül, és erről a jegyzőkönyv is tanúskodott, minden kérdésben visszavonult, és egyik tanácskozáson sem szólt fel. Amikor Haraszti izgatásért rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült,

Szigeti Józsefné (az ELTE bölcsészkar tanszékvezető professzorának felesége) tagadta meg az engedélyt a diákoktól Haraszti meghívására, és Kovács M. Mária (ekkor a gimnázium III. évfolyamos tanulója, a későbbi kiváló történész) „magánakciójáról” is tudhatott. Az információ akár innen is jöhetett, de valószínűbb, hogy telefonlehallgatás „eredménye” volt. Haraszti úgy véli, Kovács Endre hozzájárulhatott a lakás lehallgatásához, és szándékosan provokálta a beszélgetést, amelynek némely részletét az iratok szó szerint idézték. (Haraszti Miklós levele a szerzőhöz, 2024. aug. 6.)

²⁵ Uo. 253-255. BM III/1. Intézkedési terv, 1970. máj. 12.

²⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-158.402/2. köt.

majd 1970 júniusában rendőri felügyelet alá helyezték, továbbá egyéves közlési tilalmat is kiróttak rá, az indoklás kizárólag nyilvános szerepléseire hivatkozott. Ez természetesen bőven elegendő volt ahhoz, hogy végleg kizárják az egyetemről. A Belügyminisztérium jelzést adott az ELTE-nek két másik hallgató, Andor Mihály és Könczöl Csaba rendőri figyelmeztetéséről is, és javasolták, hogy ha befejezik tanulmányaikat, ne kapjanak állást a felsőoktatásban. Andor azután az egyetemtől megrovást kapott, aminek indoklásában szerepelt a kari gyűlés előtt írott faliújságcikke, de főként rendőri figyelmeztetésére hivatkoztak.²⁷ Az MSZMP-tag Könczöl „csak” pártfegyelmi (megrovásban) részesült. *Szignalizációja* (a BM főcsoportfőnökének tájékoztató levele a rektorhoz), amely állambiztonsági nyelven íródott, őrizte meg a lehetséges *KGy-69-ügy* koncepcióját. „Könczöl Csaba bár nem áll közvetlen kapcsolatban Haraszti Miklóssal és társaival, magatartásával és tevékenységével – közvetett módon – azok negatív tevékenységét elősegítette. Az egyetemi párt- és állami vezetők lejáratására, a velük szembeni gyűlölet felkeltésére alkalmas kijelentéseket tett. Magatartásával, tevékenységével elősegítette az elmúlt évben az egyetemen az ideges, anarchikus légkör kialakítását. Társadalmi funkciójával visszaélve a Kari Híradóban a párt politikai irányvonalával ellentétes cikkek megjelentetését engedélyezte.”²⁸ Ilyen ügy azonban nem jutott el a vizsgálati szakaszig.

A diákmozgalom mint spontán participációs igény elhárítása a bürokratikus normalitás rendszerében sokrétű, intézményközi együttműködést igényelt. A központi pártapparátus az ifjúsági szervezet hasonló szintű intézményével együtt *rendelést* adott le az állambiztonságnak: vegyen részt a folyamatban. Ott rendelkezésre álltak ugyan információk a bölcsészhallgatókról, de nem váltottak ki különösebb szervezeti izgalmat. A megrendelést azonban teljesíteni kel-

²⁷ A fegyelmi határozat indoklása sokatmondó, eszerint Andor „1. Rendszeresen foglalkozott nyugat-európai folyóiratokban megjelent, a kommunista- és munkáspártok nemzetközi szerepéről ellenséges tartalmú forrásmunkák fordításával”, (ezt a házkutatás során lefoglalt iratok „minden kétséget kizáróan bizonyították”) „2. A Fegyelmi Bizottság megállapította, hogy a Kari Gyűlés és a körülötte folyó eseményekben része volt, kifogásolható cikkeket írt és nézeteket képviselt, *ezek azonban nem képezik a fegyelmi tárgyat.*” ELTEL VIII. I. 008. g. 12. d. 1970. F-12. Andor Mihály, Könczöl Csaba fegyelmi ügye. – Rendőri figyelmeztetést kapott Kovács András egyetemi hallgató is, de ez a többiekétől (Haraszti, Andor, Könczöl) eltérően nem található meg a Haraszti-dossziében. A három évvel később nyitott „Sokszorosító” fedőnevű rendkívüliesemény-dosszié azonban egy helyütt említést tesz „a „KGy-69’ fedőnevű ügyben elmarasztalt [kiemelés a szerzőtől] Kovács András volt BtK hallgatóról”. (ÁBTL 3. 1. 5. O-17190/1. dossz. 320.) Az elmarasztalás ilyen típusú dokumentumban kétségkívül szankciót jelentett, aminek a hatósági figyelmeztetés csak legenyhébb formája (Kovácsot visszaemlékezése alapján rendőri felügyelet alá is helyezték).

²⁸ ELTEL VIII. I. 008. g. 12. d. 1970. F-4. Haraszti Miklós fegyelmi ügye. A BM III. főcsoportfőnök helyettese, Baranyai György r. ezds. átirata Nagy Károly rektornak, 1970. júl. 8.

lett, és ennek során a *szolgáltató* (az állambiztonság) a kádárizmus rá vonatkozó szakparadigmája szerint járt el. Az alapkérdésre, *ki is áll mögöttük*, megadták a választ: Haraszi Miklós. Az ő *diákmozgalmi* aktivitása ugyan feltehetően legfeljebb egy rendőri figyelmeztetésre lett volna elegendő, ha egyáltalán; de az „újbaloldal” legalista „képviselete” kiválóan verifikálta veszélyességét, és bizonyította, hogy az állambiztonság fontos, nélkülözhetetlen, ugyanakkor szerepét értő része a bürokratikus normalitásnak. Harasztit *jelentéssel* kellett ellátni, ezt fejezte ki összekapcsolása az utolsó, az egyetemi hallgatósággal összefüggő és a párt vezető körei által is érzékelt politikai ügryhöz, Pórhoz és társaihoz. Így lehetett teljesíteni a megrendelő igényét, miszerint a spontán mozgalom feltétlenül *szervezett*. *Valaki(k)* mindenképpen áll(nak) a diákok mögött, akik a bürokratikus normalitás szótárában szereplő ellenséges kategóriákkal írhatók le; akiknek elhárítása a megfelelő szerv hivatali feladata akkor is, ha meggyőződésai (vagy egyszerűbben: a józan ész) kissé mást is diktálnának. Az eszközök is megfelelőek, azaz immár nem feltétlenül durvák; nem is látványosak. Leginkább igyekeznek *kivonni a forgalomból* a veszélyes elemeket. Haraszi letartóztatása azért jelezte, hogy a keményebb fellépésre is bármikor lehetőség adódhat. De végül csak figyelmeztetést, *refet*, kirúgást és *szilenciumot* kapott, vagyis kivonták a nyilvánosság, az egyetem és az irodalmi élet forgalmából, azonnal és amennyire csak lehetett. A többieket csak diploma után, *pro futuro*.

A voltaképpeni diákmozgalom elhárításában az állambiztonság sajátos szerepet vállalt. A magyar 68-ból hiányzott a tömeges részvétel, ám két-háromszáz bölcsészhallgatót (és egyben KISZ-aktívát) mégsem lehetett rendőri figyelmeztetésben részesíteni. Nem is volt rá szükség, hiszen néhány szankció 1969–70-ben – és 1968 augusztusának pszichózisában – kiváltotta az elretentő hatást, átadva így a terepet a kooptálás és a kisajátítás intézményeinek és mechanizmusainak.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 2.7.2. BM Tájékoztató jelentések

ÁBTL 3. 1. 5. O-17190.

ÁBTL 3. 1. 6. M-32974.

ÁBTL 3. 1. 6. M-33528.

ÁBTL 3.1.7. T-9731/1.

ÁBTL 3. 1. 9. V-158.402/1-2.

ÁBTL 3. 1. 9. V-154419/1-8.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL XXXV. 37. c. 5. 280. ő.e., 322. ő. e.;

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTEL)

ELTEL VIII. I. 008. g. Fegyelmi ügyek.

ELTEL XXV. 22. b.

ELTEL XXXV 22. f.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL XXVIII-M-18-m 1969.

MNL OL M-KS 288. f. 36/1969

1956-os Intézet Alapítvány Digitális Oral History Archívuma (DOHA)

Irodalom

Andor M. (2011). *Szegény Micsinay. Egy besúgó élete*. Jelenkor Kiadó.

Apor, P.& Mark, J. (2011). Mobilising Generation: The Idea of 1968 in Hungary.

In: von der Goltz, Anna, (ed.): *Talkin' 'bout my Generation. Conflicts of Generation Building and Europe's 1968*. Wallstein Verlag, 97–115.

Apor P. (2013). Autentikus közösség és autonóm személyiség: 1989 egyik előtörténete. *AETAS* 28(4), 22–39.

Bakos I. (2020). *Számvetés*. Balaton Akadémia Kiadó.

Bojti F. (2010). Találkozás egy (másik) fiatalemberrel. *Budapesti Negyed*, 229–258.

Dalos Gy. (1989). *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam (történet)*. Magvető.

Dénes I. Z. (2008). Diákmozgalom Budapesten 1969-ben. In Dénes I. Z. (szerk.), *Szabadság – közösség. Programok és értelmezések*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 239–259.

Gergely F. (2008). *KISZ: a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története, 1957–1989*. Holnap Kiadó.

Gildea, R., Mark, J. & Warring, A. (Eds.). *Europe's 1968: Voices of Revolt*. Oxford, Oxford University Press.

Haraszi M. (1997). 1969. *Beszélő*, 12. sz. 66–74.

Kornai J. (1993). *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG.

Loewenthal, R. (1983). Beyond Totalitarianism? In Howe, I. (ed.), *1984 Revisited. Totalitarianism in Our Century*. Harper & Row, 209–267.

Rainer M. J. (2023). Konfliktus a szovjet típusú rendszerek elitjében – régi és új viták. In Rainer M. J. (szerk.), *Elit és konfliktus – tanulmányok. Magyarország a jelenkorban*. Kronosz Kiadó – 1956-os Intézet Alapítvány, 15–46.

- Reményi J. T. (2019). *A hatalom szemében „árulók”*. Életútinterjú Reményi József Tamással 2. rész. Kész. Darvasi László. litera.hu, 2019. nov. 16. https://litera.hu/magazin/interju/remenyi-jozsef-tamas-a-hatalom-szemeben-arulok.html#_ednref4
- Spiró Gy. (2020). *Malaccal teljes éveink. Esszék*. Magvető.
- Tábor Á. (2008). Adalékok az 1969-es bölcsészkar diákmozgalomhoz. *Élet és Irodalom* 52. évf. 34. sz. 5.
- Takács, Á. (2012). *The Maoist Incident. Effects of Political and Ideological Consolidation on Youth Mentality in the Kádár Regime in the 1960s*. Resocea Report.
- Trencsényi L. (2001–2002). A kis generáció 1-3. r. *Magyar Felsőoktatás*, 2001. 9. sz. 35–36., 2001. 10. sz. 60–61., 2002. 1-2. sz. 64–66.